

Bibliyografya

G. Raquette, *Eine Kaschgarische Wakf-urkunde aus der Khodscha-zeit ost-Turkestan* (Lunds Universitets ärsskrift . N. F. Avd. I. Bd. 26, N. 2) Lund - Leipzig 1930.

Bilhassa Şarkî Türkistana ait muhtelif filolojik tetkiklerle tanınmış olan İsveçli müsteşrik G. Raquette'in yirmi dört sahifelik bu küçük eseri, bize yalnız bir lisan vesikası değil, ondan daha mühim olarak bir tarih vesikası, daha sarîh bir ifade ile, bir vakıf vesikası vermiş oluyor: Abulgâzî Yulbars Bahadur Han bin Abdullâh Han namına (1078 Hicrî) de Kâşgar'da tanzim edilmiş olan bu yarlıg, ümerasından Seyfullah Bey Çuras için bir aile vakfı tesis edildiğini göstermektedir: Yarlığın başında devletin bütün memurlarına hitap edilerek, ifa ettiği birçok mühim hizmetlere mükâfat olmak üzere Seyfullah Bey Çuras'a bir ark su ihsan edildiği ve esasen onun mülkü olup hududu tayin olunan arazinin o su ile beraber vakfiyeti kabûl olunduğu söylendikten sonra, evlâda mahsus olan bu vakıftan hiçbir vergi alınmaması emrolunmaktadır.

Müellif mukaddimede umumiyetle vakıflardan ve bu vesikanın mahiyetinden bahsettikten sonra, arap harflerile metnini ve lâtîn harflerile transkripsiyonunu neşrediyor ve bunu almanca bir terceme takip ediyor. Tercemeye haşîye olarak, bu metinde geçen birtakım ıstılahlar yahut coğrafî mevkiiler hakkında faydalı malûmat verilmekte ve nihayet vesikanın mükemmel bir fotoğrafik kopyası ilâve edilerek, bu suretle müellifin okuyuş tarzının kontrolü imkân dairesine alınmaktadır. Esasen ilmî mahiyetteki her eserin, her neşrin birinci şartı, okuyucuyu daima kontrol imkânını vermesidir. İşte bu sayededir ki Prof. Friedrich Giese, 1931 de, müellifin bâzı okuyuşlarını ve bâzı tercemelerini yanlış bularak, bâ-

zı lisanî ve tarihî haşîyelerle birlikte bu vakıf vesikasının yeni bir tercemesini neşretti [*Ungarische Jahrbücher*, Band XI, Heft 3, S. 277. 283]. Bundan böyle G. Raquette'in bu küçük risalesini okumak isteyenler F. Giese'in bu makalesine müracaattan müstağni kalamazlar.

F. Giese'nin yapmış olduğu tasihhler, hemen umumiyetle doğru gibidir. Vesikanın faksimilesini dikkatlice gözden geçirince, Raquette'in yanlış okuduğu kelimeler derhâl göze çarpmaktadır. Maamafih F. Giese'de de yanlış okunmuş kelimeler yok değildir. Meselâ «*تۈشۈمەل* : *tüşimel*» kelimesi gibi İran ve Orta-Asya tarihile ıstıgal edenlerce pek malûm bir kelimeyi o da Raquette gibi yanlış anlamıştır. Rıza Nur ve Bang-Rahmetî taraflarından neşrolunan *Oğuznâme* metninde bulunmak dolayısıyla, şu son zamanlarda epey münakaşaya mevzu olan bu kelime hakkında burada biraz izahata girişmek faydasız olmaz sanırım. Esasen bu mahiyette metinlerin neşrinde en müşkül olan nokta, ıstılah mahiyetinde olan bu gibi kelimelerin tefsirinde kendini gösterir.

Prof. P. Pelliot'nun verdiği malûmata göre *tüşimel* kelimesi mogolca *memur* mânasına gelen bir kelimedir; bu kelimenin Uygurlar arasına da geçmiş olduğu meşhur *Çin-Uygur sözlüğü*'nden anlaşılmaktadır. Budagof'a göre [C. I, S. 396]. Kazan lehcesine de geçtiği anlaşılan bu kelimenin XV inci asrın ikinci yarısında *tüşümel* şeklinde de kullanıldığı görülüyor ki [*T'oung pao*, 1930, 37], Radloff'da da bu şekilde mukayettir [III, 1591]. Kelime *Oğuznâme* metninde «büyük bir memur, bir vekil» mânasında olarak kullanılıyor [*T'oung Pao*, Vol. XXVII, P. 344]. B. R. Nur, Prof. Pelliot'nun tenkitlerine verdiği cevapta, bu kelimeyi bilmediğini itiraf ederek, münakkıdın bu kelime hakkındaki mütalâalarını tasdik

ediyor [*Réponse a un article de M. P. Pel-liot*, Alexandrie 1931, P. 36]. *Oğuznâme*'nin diğer nasirlerine gelince, onlar da bu *tüşimel* kelimesini «nazır, vekil» mânasına alıyorlar; ve «eğilmek, uyuşmak, güvenmek» mânalarında olan «*tüşî*» kökünden geldiğini söyledikleri bu unvan ile, buna yakın mânadaki «*ina*» kökünden gelen *inal*, *inanç*, *inançu* türk unvanlarını mukayese ediyorlar [*Oğuz Kağan destanı*, İstanbul 1936, S. 50]. Benim fikrime göre, *in* den gelen «*inel*, *inal*» unvanile «*inan*» dan gelen «*inanç*, *inançu*» unvanlarının kökleri ve mânaları birbirinden farklıdır. *Tüşimel* kelimesine gelince, bunun XIV üncü asırda İlhanîler ve Celâyerler'de mevcut olduğunu, hattâ Orta - Anadolu'daki Mogol uluslarının başında da *tüşimeller* bulunduğunu muasır tarihî kaynaklardan biliyoruz [امراء و شيمالان اولوس : *Bezm-ü-Rezm*, S. 291].

XVI inci asır müelliflerinden *Tuhfe-i Sâmî* sahibi Safevî şehzadesi S a m M i r z a 'nın bir kaydına göre, Safevî devletinde *tüşimellik* memuriyeti vardı: Şah İsmail'in *tüşimelliği* hizmetinde bulunan Yusuf bey *Tüşimel* maruf bir âlim ve şâirdi [حقة ساي : Tahran tab'ı, S. 186]. Bu sarîh izaha göre, XVI - XVII nci asırlarda yazılmış fars lûgat kitaplarında bu kelimenin «sofracı» mânasında olarak gösterilmesi, yâni bu unvanın hükümdarın şahsî hizmetinde bulunan bir saray memuriyetine tahsis edilmesi doğru gibi gözükmektedir. Umumiyetle Ortazaman garp ve şark idare teşkilâtında hükümdarın şahsî hizmetine mahsus saray memuriyetlerinin ehemmiyeti malûmdur: خوانسالار, *bekeül* gibi memuriyet isimleri, hep saraym sofrâ hizmetinden alınmıştır. S a m M i r z a 'nın yukarıki sarîh ifadesinden sonra, P. P e l l i o t 'nun *tüşimel* kelimesini *bekeül*'le sinonim addetmekteki şüphesine pek yer kalmıyor. Ancak burada halli icabeden bir mesele kalıyor: *Bezm-ü-Rezm*-deki ifade, *tüşimeli* «Orta-Anadolu'daki göçebe Mogol kabilelerinin emirlerinden sonra ve onlarla alâkadar olarak» gösteriyor; hâlbuki S a m M i r z a 'nın ifadesi, bunun bir saray memuriyeti olduğunu ifade etmektedir. Bu bariz tezadın sebebi nedir? Tamamile itimada şayan olan bu iki kaynağın ifadelerini nasıl telif etmek kabildir? Ben söy-

le bir telif ve izah tarzı buluyorum: Gerek Türk devletlerinde, gerek Mogol devletlerinde devletin askerî istinadgâhını teşkil eden ve hükümdar ailesile kan karabeti olan göçebe kabileler, umumiyetle hükümdarın sarayına mahsus koyun vermekle mükelleftirler (bu hususta birçok tarihî deliller sayabiliriz). Şu halde esasen bir saray memuru olan ve sofrâ, mutbak hizmetile mükellef bulunan *tüşimeller*, bu vergiyi tahsil için kabilelerin nezdinde bulunan bir nevi merkezî idare mümessili ve müfettişi sıfatını da alabilirler. *Bezm-ü-Rezm*'de bunların ulus emirlerinden yâni kabile reislerinden ayrı olarak zikredilmeleri de buna başka bir delil olabilir. Bu izahattan sonra, bu unvanın mahiyeti az çok tavazzuh etmiştir sanıyoruz. XIV üncü asırda İlhanîler ve Celâyerlere, sonra Kara-Koyunlu'lara, Ak-Koyunlu'lara ve nihayet Safevî'lere geçmiş olan bu unvana XVII nci asırda Kâşgar'da da tesadüf edilmesi, onun devamını ve intişar sahasının genişliğini gösterebilir.

Bu küçük misâl gerek R a q u e t t e 'in gerek G i e s e 'nin yanlış okuyup yanlış mânâ verdikleri bu *tüşimel* kelimesinin, ne uzun izahata muhtaç bulunduğunu ve yukarıki tafsilâta rağmen henüz lâıykile aydınlatılmaktan ne derece uzak olduğunu meydana koymuştur sanırım. Bu meçhuliyet, onların doğru oldukları sair birtakım ıstılah mahiyetinde kelimeler için de aynı kuvvetle varıddir: Meselâ *aymak*, *khurçin*, *tavcı*, *'amer-dâr*, *mîr-âb*, *kök-başı*, *kelanter* kelimeleri de çok basit ve kısmen yanlış izah olunmuştur. Kezalik metnin nihayetinde, tesis edilen vakfın birtakım verligilerden istisna edildiği anlatılırken, muhtelif vergi isimleri geçmektedir ki, bunların mahiyeti etrafı ile izah olunmak şöyle dursun, hattâ bâzılarının isimleri bile doğru okunamamış ve tabiatile tercemeleri de yanlış olmuştur. Gerçi bunlardan bâzılarının mahiyetini tayin çok müşkildir; fakat bâzıları da vardır ki, hiç olmazsa şimdiye kadar yapılmış birtakım tetkiklerden istifade edilmek suretile, ortaya yeni malzeme koymak ve yeni neticeler vermek kabil olmasa bile, az çok tavzih edilebilirdi. Ş e y h S ü l e y m a n 'ın *Çagatay lûgati*, S t e i n g a s s 'in *Farisî lûgati* gibi kıymeti şüpheli, basit eserlerle bu gibi

eski metinlerde geçen tarihî ıstılahları halletmeğe çalışmak, abesle uğraşmak demektir. Hâlbuki پروان، حشر gibi birtakım ıstılahlar hakkında evvelce -tabîi çok nakıs olmakla beraber- tetkikler yapılmamış değildir. Sonra, Moğol devrine ve Altınordu ve Kırım Han yarlıklarına ait yapılmış tetkikler sayesinde bu metindeki birtakım vergi isimlerinin mahiyeti daha etraflıca anlatılabilirdi.

Mamafih, Ortazamanın muhtelif Türk devletlerine ait tarihî kaynaklar - vakayinâmeler, resmî vesikalar, ve her nevi edebî vesikalar - hukukî ve malî tarih bakımından metodik bir şekilde tetkik edilmedikçe, bu gibi ıstılahların mahiyetini lâyıkıyla anlamağa imkân yoktur. تواجی، حشر، پروان، عمدة (تواجی، حشر، پروان، عمدة) kelimeleriyle vergi isimlerinden bazıları hakkında elimizde - şimdiye kadar bilinenlerden çok fazla - yeni malzeme bulunduğu cihetle bunları lâyıkıyla aydınlatmak kabil olurdu. Lâkin, bu küçük tenkit makalesinin kadrosunu haddinden çok fazla tecavüz etmemek için, onları başka bir fırsata bırakmak mecburiyetindeyiz.

Tarihî ıstılahların anlaşılması ve şerhi bakımından çok noksan ve kusurlu olan bu vakıf vesikası, *Diplomatik* denilen vesikalar tetkiki ilmi bakımından da hiç iyi işlenmiş değildir: Haricî tavsif çok sathî olduğu gibi, dahilî tenkit ciheti de tamamiyle ihmâl olunmuştur. Hâlbuki üslûp ve muhteva bakımından vesikanın ne gibi kısımları ihtiva ettiği, başlangıç formülünden başlayarak sonuna kadar ne gibi esaslara riayet olunduğu, muasır veya daha evvelki muhtelif Türk devletlerinin «Dîvan - *La Chancellerie*» lerinden çıkmış mümasil vesikalarla mukayese edilerek gösterilmeliydi: Bir asrı mütevaciz bir zamandanberi İlhanlılar devrine, Altınorduya, Kırıma ait oldukça mebzûl mümasil vesikalar neşredilmiş olduğu cihetle, böyle bir tahlili hiç olmazsa sathî bir şekilde yapmak imkânı kolaylıkla mevcuttu. Filhakika bu vesika, tamamiyle, Cengizîler devletlerinin ve o an'aneyi takip eden sair siyasî Türk heyetlerinin - Celâyerler, Timurîler, Kara-Koyunlular, Ak-Koyunlular, Safevîler, Hint Timurîleri, Şeybanîler, Altı-

nordunun varisi olan devletler — *Chancellerie* an'anelerine mutabık olarak tertip edilmiştir. Meselâ *Diplomatik* bakımından çok ehemmiyetli olan başlangıç formülü, gerek Çin Moğollarının [Bakınız: M. G. Devéria, *Notes d'Épigraphie mongole - chinoise*, Paris 1897), gerek İlhanîlerin divanlarından çıkan kitabeler ve yarlıklarla mukayese edilebilir. [W. Kötowicz, *Formules initiales des documents Mongols aux XIII e et XIVe S. Rozenik orientalistyczn-i*, Tome X, P. 131 - 157. 1934]. Tabîi burada -bütün müslüman Türk devletlerinde olduğu gibi- eski formülün islâmî bir şeklini görüyoruz. Aynı hususiyeti, yukarıda zikrettiğimiz devletlere ait mümasil vesikalarda da görmek kabildir. İşte *Diplomatik*'e ait olan bütün bu gibi meseleler, *Raquette*'in risalesinde maalesef ihmâl olunmuştur. Hâlbuki Orta ve Yeni Zamanlar Türk tarihine ait ciddî terakkilerin meydana gelmesi için, buna ait yardımcı ilimlerin bir an evvel teşekkül etmesi birinci şarttır, ve *Diplomatik* bu arada hattâ *Nümismatik*'ten daha mühim bir disiplindir. *Raquette*'in neşrettiği bu vesika gibi mühim ve nâdir vesikaların neşrinde bu cihetlere imkân derecesinde riayete çalışmalıdır ki yakın bir âtide bir Türk *Diplomatik*'i teessüs edebilsin.

Maamafih, bütün bu tenkitlere, ihtirazi kayıtlara rağmen, gerek bu risalenin, gerek Prof. Giese'nin makalesinin, Türk vakıflarının tarihi ile uğraşanlar için aslâ ihmâl edilemeyecek birer çalışma mahsulü olduğunu inkâr etmiyelim. *Raquette*'in bize verdiği fotografik kopya, -hükümdarın lâyıkıyla okunamıyan mührü müstesna olmak üzere- bu vesikayı doğru okumak imkânını kolaylıkla temin edecek kadar güzeldir. Okunuş hatâları tashih edilmek, metindeki tarihî ıstılahlar üzerinde -yukarıdanberi izaha çalıştığımız veçhile- metodik bir surette çalışılmak, *Diplomatik* bakımından gösterdiğimiz eksiklikler tamamlanmak şartile, bu kıymetli vakıf vesikasını yeniden neşretmek, ilme büyük bir hizmet olur; ve bilhassa bu cins çalışmalar için güzel bir örnek teşkil eder.